

УДК 903 (477)

## ПРОФЕСІЙНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ВОЛИНСЬКИХ МЕДИКІВ XVI СТОЛІТТЯ

Микола ВИСОТІН

науковий співробітник відділу історичних пам'яток українознавства НДІУ

**Анотація.** Статтю присвячено висвітленню стану офіційної медицини України XVI ст. загалом і Волині зокрема. Досліджено особливості професійної спеціалізації, соціальної ієрархії та принципи територіальної організації діяльності українських медиків.

**Ключові слова:** XVI ст., Україна, Волинь, офіційна медицина, аптекар, балвер, доктор, цирюльник, професійна спеціалізація, соціальний статус, територіальна організація, лікувальний центр.

## ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ВОЛЫНСКИХ МЕДИКОВ XVI ВЕКА

Николай ВЫСОТИН

научный сотрудник отдела исторических памятников краиноведения НИИУ

**Аннотация.** Статья посвящена обзору развития официальной медицины Украины XVI в. вообще и Волыни в частности. Исследованы особенности профессиональной специализации, социальной иерархии и некоторые принципы территориальной организации украинских медиков.

**Ключевые слова:** XVI в., Украина, Волынь, официальная медицина, аптекарь, балвер, доктор, цирюльник, профессиональная специализация, социальный статус, территориальная организация, лечебный центр.

## PROFESSIONAL SPECIALIZATION OF THE XVI CENTURY VOLYNIAN MEDICAL MEN

Mykola VYSOTIN

research officer of Ukrainian Studies Sites Department of RIUS

**Annotation.** The article examines the state of official medicine in the 16th century Ukraine in general and, in particular, in Volyn. The peculiarities of professional specialization, social hierarchy and principles of territorial activity organization of Ukrainian medical men are considered.

**Key words:** XVI century, Ukraine, Volyn, official medicine, pharmacist, balver, doctor, barber, professional specialization, social status, territorial organization, medical center.

2014 р. вийшов друком збірник документів, присвячений українському повсякденню ранньомодерної доби (далі – Збірник) [26]. Низка вміщених у ньому матеріалів проливає світло на одну з найменш досліджених вітчизняною історіографією проблем – стан офіційної медицини в Україні XVI ст. Цих документів небагато, але тим більшою є їхня цінність. Вони засвідчують, що медична справа в ту пору активно розвивалася; це виявилось в процесі професійної спеціалізації в середовищі волинських медиків. Прогрес був динамічним: ще 1463 р. папський легат бідкався, що в столиці Королівства Польського – Кракові – «nie można znaleźć ani lekarza ani lekarstwa» [5, с. 102], а вже трохи більше як за 100 років лише в одному з воєводств Речі Посполитої – Волинському – медиків було стільки, що серед них чітко вирізнялися принаймні три категорії: «аптекарі», «доктори» і «балвери» з «цирульниками».

Наразі найменш висвітленою залишається діяльність аптекарів. Акти волинських судових книг лише згадують про них, не подаючи при цьому жодних подробиць їхньої діяльності. Тож для заповнення цієї лакуни необхідно залучати додаткові документи. Зокрема, цінним джерелом з історії аптекарської справи є Статут львівської корпорації аптекарів, датований 1609 р. Передусім він підтверджує, що чимало аптекарів було не лише у Львові, але й у інших містах Речі Посполитої: «є аптекарі [котрі] мешкають не тільки тут, у Львові, але майже по всій Русі та Поділлі, й усіх інших сусідніх краях» [12, с. 723]. Вочевидь, цей уривок засвідчує наявність аптекарів також і на Волині, оскільки відомо, що в столиці воєводства, Луцьку, вже у XVI ст. існувало декілька аптек [19, с. 151].

Головним змістом діяльності аптекарів було виготовлення ліків (латиною – «pharmacia»), відтак своє ремесло вони нерідко називали «фармацевтикою» [12, с. 723], а себе – «фармацевтами», «оскільки фармацевти від ліків («pharmacia») так звуться» [12, с. 728].

Найпоширенішою сировиною для виготовлення ліків були рослини. В цьому контексті цікавою є етимологія слова «зілля»: першопочатково воно не мало того негативного забарвлення, яке ми вкладаємо в цей термін зараз. В його основу було покладене позначення зеленого кольору рослин і означало настоянку на травах або відвар, який застосовувався з лікувальною метою [24]. Один із рецептів лікувального зілля містить документ, у якому йдеться про конфлікт між пацієнтом, шляхтичем Семеном Хребтовичем Богуринським, і доктором, євреєм Мордухаєм Влохом<sup>1</sup>. Окрім іншого, Хребтович Богуринський зазначав, що доктор лікував його за допомогою «зілля, яке в городі росте, чорнобиллю упареного». Настоянку чорнобиллю, тобто полину звичайного («artemisia vulgaris»), доктор підсолоджував цукром і давав пити пацієнту протягом декількох днів «по малій скляночці» [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв.–56 зв.; 26, с. 139–140]. Крім полину, з лікувальною метою використовували також айр, вербове листя, дуб, конвалію, лопух, любисток, хрін, часник тощо. Найкориснішою частиною рослини вважалося її коріння, про що зауважували як у господарчих, так і в лікувальних книгах (Рис. 1).

<sup>1</sup> Тут і далі ми подаємо лише окремі фрагменти цього вкрай цікавого документа. Його повний текст вміщено в Збірнику, а коментар до нього можна знайти у статті Ворончук І. О. «Про хвороби та лікувальні практики за ранньомодерної доби на Волині» [10, с. 165–177].



Рис. 1. Коріння пастернаку. Зображення з книги Петра Кресцентина, 1549 р.

Про коріння казали, що воно є «їстівними медикаментами, [або] лікарськими харчами». В переробленому вигляді воно слугувало «додатком до багатьох ліків» [12, с. 728]. Про цінність коріння свідчить те, що торгівля ним була законодавчо врегульована. До речі, за документом саме аптекарі мали переважне право купувати та продавати цю сировину [12, с. 728–729].

Діяльність аптекарів не обмежувалася виготовленням ліків. Так, львівські фармацевти володіли монопольним правом на виготовлення смолоскипів з воску та смоли. І це становило важливу складову їхніх прибутків, оскільки за тих часів смолоскипи разом зі свічками були єдиним джерелом освітлення в темний час доби [12, с. 729]. Аптекарі виготовляли також солодощі та лікери [18]. Існує навіть переказ, за яким авторство винаходу марципана належить підмайстрові

таллінського аптекаря<sup>2</sup>. За оригінальним рецептом цей виріб складався з дуже дрібно натертого мигдалю, змішаного з цукром. Першопочатково марципан використовувався як лікарський засіб (імовірно, від душевних розладів), але згодом через неперевершений смак перейшов до категорії ласощів. Вірогідно, в переказі є доля істини, оскільки виробництво марципана дуже подібне до маніпуляцій, які проводили аптекарі: використання багатьох інгредієнтів, подрібнення, розтирання, змішування, нагрівання, охолодження тощо. Якнайкраще цей процес відображає спосіб приготування однієї протиотрути. Передусім слід було підготувати такі інгредієнти: «po dwie uncje korzenia biedrzeńca, dzięglu, cytwaru, koziełka lekarskiego i nasion gorczycy; po dwie garście liści czosnku i ruty; garść liści szczawiu; po dwie uncje kory cytrynowej i pomarańczowej; po dwie drachmy goździków i cynamonu; pół uncji miąższu aloesu; po uncji olbrotu i mirry; sześć drachm czerwonej kory sandałowca; pół uncji rabarbaru; trzy uncje owoców jałowca; pół uncji kamfory i dwie uncje najlepszego teriaku». Всі складники подрібнювали на малі шматочки і розтирали в ступці до стану пороху. Тоді додавали суміш лимонного спирту і купоросу або сімдесятип'ятипроцентного «kwasu siarkowego», аби утворилася плинна маса. Отриманий напівпродукт вливали до скляної колби і підігрівали на вогні. Через деякий час додавали ще трохи купоросу і продовжували нагрівання. Отриману в такий спосіб субстанцію переливали до дистилятора, в якому відділяли «лікувальну есенцію від

<sup>2</sup> Художній переказ легенди про винайдення марципана міститься в книзі естонського письменника Яна Кросса «Мартів хліб» [17].

того, що є вторинним». Готову протиотруту зберігали у склянках [6].

Враховуючи технологічну складність виготовлення ліків, їх не можна було готувати будь-де. Тож необхідною умовою ефективної діяльності аптекаря була наявність спеціальним чином облаштованої аптеки. Щоправда, давня аптека, швидше за все, нагадувала майстерню ремісника, аніж звичний нам сьогодні фармацевтичний заклад. Власне, Статут і визначає аптеки як «майстерні, достатньо забезпечені різним приладдям» [12, с. 723]. Внутрішній вигляд аптеки XVI ст. подано на Рис. 2.

У більшості відомих наразі документів йдеться про те, що аптеки знаходилися в «кам'яницях», тобто будівлях з каменю. Зазвичай такі будівлі розміщувалися в «елітній» частині міста, що підкреслювало високий статус аптекаря. До приладдя, яким були облаштовані аптеки, відносилися олов'яні глечики, котли для плавлення й варіння, реторти для перегонки та дистиляції, сковорідки для розжарювання, мідні ступки для подрібнення, шпателі для змішування й розтирання і т. ін. Готові ліки мали вигляд порошків, мазей, настоянок, відварів, пігулок тощо [18]; залежно від виду й консистенції вони зберігалися у шкатулках, склянках тощо. Одна з колекцій аптекарських склянок наразі зберігається у Луцькій аптеці-музеї (Рис. 3).

Виготовлення ліків (склад, спосіб приготування, якість кінцевого виробу і т. ін.), як правило, регламентувалося спеціальними стандартами, закріпленими в книгах-інструкціях, т. зв. «фармакопєях». Українські медики послуговувалися



Рис. 2. Внутрішній вигляд аптеки. Зображення з книги Стефана Фаліміжа «Про зілля», 1534 р.

фармакопєями як західного, так і місцевого походження. До західних фармакопєй належать «Pharmacorum omnium, Dispensatorium sive Antidotarium» Валеріуша Кордуса (видана 1546 р. та 1592 р.), «Pharmacopoea libri tres, qui



Рис. 3. Скляний посуд для зберігання ліків, XVI ст. З фондів Луцької аптеки-музею. Фото автора.

artem medicam et pharmacopoeam traciани exercenlque, maxime necessarii» Жака Дю Буа (видана 1548 р.), «Pharmacopoea Medimatrixa» Ануція Фізія (видана 1561 р.), а також складена невідомим італійським медиком «Riceptario Florentine» (видана 1567 р.). До фармакопей місцевого походження передусім належить «Pharmacopoea in compendium redacta», складена польським доктором Яном Бретшнейдером (1560 р.) [30, с. 104].

За своєю суттю аптекарська діяльність була близькою до докторської і, ймовірно, першопочатково вони становили одну спеціалізацію: лікар особисто оглядав хворого, ставив діагноз, призначав лікування, готував ліки та надавав їх для вживання хворому [16, с. 593]. З часом одна частина медиків зосередилася на виготовленні ліків, інша – на лікуванні; таким чином, перші стали аптекарями, а другі – докторами. Вперше в Західній Європі такий поділ був закріплений 1170 р., а потім неодноразово підтверджений і уточнений, зокрема 1231–1240 рр., 1454 р. [16, с. 593; 32, с. 103–104]; час подібного розмежування в Королівстві Польському та Речі Посполитій наразі невідомий. Однак у його існуванні сумніватися не доводиться, оскільки про нього свідчить сама наявність таких спеціалізацій, як «аптекарь» і «доктор». Втім, відокремлення було не одномоментним, а розтягнутим у часі, і виявилось у переплетенні професійних функцій: аптекарі продовжували приймати пацієнтів, а доктори – виготовляти ліки. Зокрема, це бачимо принаймні у двох документах. У першому, про конфлікт між Хребтовичем Богуринським і Влохом, зокрема, підкреслювалося, що доктор Якуб Влох власноруч готував цілюще «зілля», або «сироп» для свого

пацієнта [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв.–56 зв.; 26, с. 139–140]. У другому документі – присязі про сплату податків ремісниками м. Острога – окрім іншого, повідомлялося про двох аптекарів, «што се не бавлять лікарськими речами, тільки коріння продають» [1, ф. 25, спр. 197, арк. 552 зв.–553 зв.; 22, с. 334–335; 15, с. 77–78]. Це свідчить, що на момент складання присязи була й така категорія аптекарів, котрі одночасно з продажем коріння та виготовленням ліків «бавилися лікарськими речами», тобто лікували хворих. На тимчасову пов'язаність двох спеціалізацій вказує також медична символіка. Так, в епоху Ренесансу емблемою медицини був не якийсь інструмент з докторського арсеналу, а квітка травневої конвалії, з якої виготовляли ліки від серцево-судинних захворювань [20]. Зокрема, на одному з відомих портретів Миколай Коперник, який був не лише церковним дячем і відомим астрономом, але й доктором, тримає в руці цю рослину (Рис. 4).

Попри спорідненість професійних функцій, за соціальним статусом аптекарі були нижчими за докторів. Разом з тим і одні, і другі були вищими за ремісників. Як зазначається в Статуті, «аптекарь, які є досконалыми у фармацевтичному ремеслі ... разом зі славетними панами медиками та лікарями ... завжди заслужено були вищими від ремісників» [12, с. 723]. Утім за певних обставин соціальний статус аптекарів понижувався до рівня ремісників. Наприклад, так було тоді, коли аптекар не мав можливості утримувати аптеку і займався лише продажем готових ліків або сировини для них. У вже згадуваному документі про сплату податків ремісниками м. Острога аптекарі, «що се не бавлять лікарськими речами,



Рис. 4. Миколай Коперник тримає в руках квітку травневої конвалії, кінець XV ст.

тільки коріння продають», стоять на одному щаблі зі звичайними ремісниками (гарбарями, кравцями, різниками) і сплачують податок у розмірі 1 золотого нарівні з ними [1, ф. 25, спр. 197, арк. 552 зв.–553 зв.; 15, с. 77–78; 22, с. 334–335].

Відмінність між докторами і аптекарями відбилася також у системі їхньої професійної підготовки. Навчання аптекарській справі відбувалося за ремісничим принципом, коли молода людина переймала досвід у майстра спочатку на правах учня, потім підмайстра. Натомість підготовка докторів, які були елітою тогочасного медичного співтовариства, здійснювалася виключно в університетах, які володіли монопольним правом присуджувати ступінь доктора філософії та медицини.

Так, доктор філософії та медицини Раймундус Каркасон закінчив університет у Кракові, його зять Петро Умястовський з Климонтов теж був доктором філософії та медицини (щоправда, невідомо, який університет він закінчив) [1, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 68–70; 26, с. 409–411; 27, с. 48], доктор медицини Ян Лятош отримав ступінь у Падуанському університеті, а потім на тривалий час пов'язав життя з університетом у Кракові, в якому спочатку був викладачем (з 1565 р.), потім – професором (з 1582 р.) і, зрештою, керував лікарським відділом на посаді декана, яку обіймав з 1584 р. і, ймовірно, аж до вимушеного від'їзду з Кракова 1598 р. [13, с. 406]. Вихованцями Краківського університету стало багато інших докторів. Одним із найвишараніших був Войцех Очко, особистий лікар короля Стефана Баторія. До речі, Очко, як і багато інших докторів, також навчався в Італії, в університеті м. Падуя [29].

Загалом навчання за кордоном було звичною тогочасною практикою. Зокрема, чимало студентів навчалися в італійських університетах, оскільки Італію вважали «głównem medycyny ogniskiem», а університети у Болонії, Павії, Падуї та Сієні зажили всесвітньої слави як наукові центри, тож їх випускники цінувалися й практикували скрізь у Європі [5, с. 104]. Як зазначалося, в Італії навчався доктор Ян Лятош та Войцех Очко; випускниками одного з італійських університетів, а можливо, й італійцями за походженням були два євреї – володимирські доктори Мордохай Влох та Якуб Влох [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв.–56 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 35–36 зв.; 26, с. 122–124, с. 139–140]. Про це свідчать їхні прізвиська, які закріпилися за ними

як за прибульцями з Влох, тобто Італії. До того ж відомо, що Мордухай Влох спілкувався через перекладача, отже, не знав місцевої мови, що для вихідця з цих країв було б дивним [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв.–56 зв.; 26, с. 139–140]. Це припущення підтверджується також етимологією прізвища доктора Раймундуса Каркасона. Прізвисько «Каркасон» (яке згодом стало прізвищем) не було родинним, доктор Раймундус отримав його як виходець з однойменного міста Каркасон на півдні Франції [25, с. 127]. Давати людині прізвисько за місцем її походження було однією з тогочасних традицій.

Принагідно зауважимо, що за звичаями тих часів накладалися певні обмеження на лікування євреями християн. Причиною такої заборони був обов'язок докторів спонукати важких хворих до сповіді, що доктори-євреї, юдеї за віросповіданням, зробити б не могли. Однак на практиці таких обмежень не дотримувалися суворо. Євреям довірялися як церковні, так і світські можновладці [16, с. 589]. Римські папи Юліуш II та III, Леон X, Климент VII та Павло III лікувалися у євреїв [5, с. 105]. На рівні повсякденних побутових відносин шляхтич Хребтович Богуринський лікується у єврея Мордухая Влоха. Зрештою, все вирішувалося досвідченістю доктора, а не його походженням. А майстерність євреїв була такою, що навіть побутувала думка, аби досягти успіхів у мистецтві лікування, слід бути євреем; цьому нібито сприяв їхній темперамент, який найбільш відповідав медичній професії [5, с. 588–589].

Втім, доктори, так само як і аптекарі, не обмежувалися медициною, а реалізовували себе і в інших царинах. Наприклад, Ян Лятош відомий тим, що

викладав математику студентам новоствореної Острозької академії і складав гороскопи (т. зв. «прогностики») для князя Василя-Костянтина Острозького та членів його родини [13, с. 406]. В такому зацікавленні немає нічого дивного, адже вміння складати гороскопи входило в коло знань кожного тогочасного дипломованого доктора медицини, оскільки вважалося, що розташування планет здатне впливати на здоров'я людини, тож, вивчаючи їхнє розташування, можна дати прогноз її захворювань. Через це астрологія входила до навчальної програми багатьох університетів, включаючи й Краківський [8, с. 71]. Зокрема, у книзі «Przestroga rozmaitych przypadkow z nauki Gwiazd y obrotow Niebeskich. Na Rok Panski 1599» [7] Ян Лятош обстоював думку, що завдяки астрології можна робити медичні прогнози як глобального характеру, важливі для суспільства в цілому, так і індивідуального, які б мали значення виключно для конкретної людини. Так, на глобальному рівні «можна ... передбачувати врожай або голод, війну чи мир, повені, хвороби чи мори»; на індивідуальному – «за тими небесними справами [дізнаватися] про кількість слизу в тілі, а вже на цій підставі медик може [починати] лікування хвороби». Вчений навіть подає специфічну картинку, в якій зображує сузір'я, «відповідальні» за певні частини людського тіла. Лятош був настільки переконаний у ефективності цієї медично-астрологічної теорії, що записав: «тих, хто взагалі не розуміє, як різні [астрономічні] події впливають на кожну людину, які можуть трапитись хвороби та небезпеки для життя, а також іншого роду випадки, що можуть бути передбачені цією наукою – тих слід попередити про ці речі» [33, с. 334–335].

Доктори становили еліту тогочасного медичного середовища. Вони користувалися повагою в суспільстві, зокрема з боку елітарної його частини. Так, князь Заславський через власну хронічну хворобу (він страждав на подагру) і через слабе здоров'я дітей – синів і дочки Зофії – був змушений постійно користуватися послугами докторів. Відомо багато листів, написаних князем протягом 1617 р., до двох різних докторів із проханням про допомогу. Звертаючись до одного з них – Малхера – із проханням оглянути хвору дочку, Заславський посилає власних коней, аби той швидше приїхав. Двічі звертаючись до другого доктора, він шанобливо називає його «вельми ласкавий пане докторе Домініку» і кожного разу обіцяє «відслужити і нагородити твою ласку», якщо той відгукнеться і приїде на допомогу [2, с. 318–326].

Якою могла бути князівська вдячність, добре видно з тестаменту Раймундуса Каркасона, особистого лікаря князя Василя-Костянтина Острозького. Вочевидь, Острозький високо цінував свого доктора, оскільки під кінець життя той, виходець з родини небагатого французького міщанина, володів двома селами – Тростянець на Дубенщині і Добрин на Острозжині [25, с. 127–128], та мав змогу позичати в борг значні суми грошей: дочці Маргариті він заповідав гроші, позичені князю Юрію Чорторійському – 130 золотих польських, Мартину Прусиновському – 300 золотих польських (під заставу золотого ланцюга), Хамові-жиду – 200 золотих польських; другій дочці, Лукреції, він заповідав 500 золотих польських [27, с. 48]. Окрім того, Каркасон володів численним рухомим майном, а його сини завдяки вправності батька з кінця XVI ст. отримали право

вважати себе «урожоними» шляхтичами [25, с. 127–128]. І навіть якщо доктор не служив вельможній особі, все одно його послуги коштували недешево: доктор Мордухай Влох за двотижневий курс лікування трунками та водяною банею вимагав від свого пацієнта Семена Хребтовича Богуринського 40 талерів, що у перерахунку становило 1 кг 160 г чистого срібла [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 139–140; 26, с. 139–140].

Високий соціальний статус докторів підкреслювався тим, що вони нерідко ставали особистими лікарями вельможних осіб. Зокрема, доктор Домінік, до котрого в листах звертався князь Олександр Заславський, імовірно, був особистим лікарем його батька, князя Януша Заславського. Особистими лікарями князя Василя-Костянтина Острозького в різний час були доктори Раймундус Каркасон, який служив князю з 1570 р. і принаймні до 1586 р., Ян Лятош, який лікує Острозького з 1598 р., та Курціуш (Курцій), який опікувався здоров'ям князя з початку XVII ст. Вірогідно, князь користувався послугами й інших медиків, оскільки відомо, що з 80-х років XVI ст. він постійно потребував для підтримання здоров'я професійної допомоги [27, с. 48–49]. Особисті лікарі мешкали в маєтках своїх патронів (як, наприклад, доктор Домінік та Ян Лятош) або жили окремо, але в безпосередній близькості до резиденцій вельможних пацієнтів, з'являючись до них у разі потреби (як Раймундус Каркасон, села якого Добрин і Тростянець розташовувались у безпосередній близькості до Острога).

На ознаку власної поважності і належності до вищого стану медичного співтовариства дипломовані доктори XVI–XVII ст. отримали право носити



відмінний від інших одяг [8, с. 93]. На жаль, детальні описи такого вбрання досі не віднайдені. Відомі переліки окремих речей, пограбованих у докторів, не дають можливості створити цілісне уявлення про костюм, до того ж нема підстав стверджувати, що ці речі були частиною «форменного» вбрання. Тож наразі реконструкція зовнішнього вигляду докторів можлива лише на підставі тогочасної іконографії. В цьому сенсі особливу цікавість становлять символічні зображення, оскільки за законами жанру їх персонажі мають виглядати для глядача максимально впізнавано, типово і однозначно (такими є Рис. 5 та 6). На їх символізм вказує те, що доктори (на обох зображеннях – ліворуч) стоять у типових позах споглядання і тримають у руках типовий предмет – уринарій (який за часів середньовіччя був одним із класичних символів медицини). Відтак типовим можна вважати і одяг, який бачимо на докторах, – мантію і капелюх. Символічні зображення вигідно доповнюються сакральними – так, на надгробку доктора Себастьяна Петрица в Кракові небіжчик зображений у такій саме мантії. Крім того, доктори як заможні і привілейовані особи також мали право носити загальноприйнятий у суспільстві статусний одяг – шуби (див. праворуч на Рис. 5).

На відміну від аптекарів, доктори не потребували спеціально обладнаного приміщення для



Рис. 5. Сцена дослідження сечі та купівлі цілющого зілля докторами. Зображення з книги Стефана Фаліміжа «Про зілля», 1534 р.

виконання своїх професійних обов'язків. Так, доктор Мордухай Влох лікує свого пацієнта Хребтовича Богуринського в господі його приятеля Кирика Дривинського, де той зупинився [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 54 зв.–55; 26, с. 137–138]. Але спеціальні речі доктори, безперечно, мали в своєму розпорядженні. Зокрема, Каркасон в тестаменті згадує про «книги всі мої і речі лікарські», які він заповідає іншому доктору, своєму зятеві Петру Умястовському [1, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 68–70; 26, с. 409–411]. На



Рис. 6. Сцена дослідження сечі доктором, приймання лікувальної ванни хворим та пускання крові цирульником. Зображення з книги Яна Глоговчика «Альманах», 1506–1507 рр.

жаль, у тестаменті немає переліку цих речей. Але принаймні на одну з них ми все ж таки можемо вказати. Це уринарій – скляна колба для збирання сечі. Цей предмет обов'язково був в арсеналі доктора, оскільки тогочасна медицина визнавала візуальне дослідження сечі одним із головних методів діагностики. Досвідчений доктор за консистенцією, запахом, кольором, наявністю вкраплень та іншими ознаками розрізняв декілька сотень видів сечі. При цьому сам уринарій розглядався як аналог людського тіла. Вважалося, що, споглядаючи сечу на світло, у верхній частині уринарїю можна побачити хвороби голови, в середній частині – хвороби тулубу, а в нижній – хвороби нижньої частини тіла. Уринарїї були настільки популярними, що певний час використовувалися навіть як один із медичних символів [20]. Зовнішній вигляд уринарїю та спосіб дослідження сечі можна побачити на Рис. 5 та 6 (див. ліворуч).

Окрім того, в бібліотеці доктора, ймовірно, були фармакопеї (оскільки вони, як уже зазначалося, власноруч виготовляли ліки), праці корифеїв медицини з числа тих, кого вивчали в університетах – Авіценни, Арістотеля, Галена, Гіппократа та ін., а також медичні трактати, яких потребував доктор, виходячи з особливостей власної лікарської практики. Зокрема, відомі медичні книги придворного лікаря короля Стефана Баторія доктора Войцеха Очка: «Сіерліса» – «Теплиця», присвячена цілющим властивостям мінеральних джерел, зокрема й українських, розташованих у Трускавці і Яворові. Під такими джерелами він розумів води, «котрі із земних надрів виходять та гарячу пару виділяють» (1578 р.). Відомі також книги

«Przymiot» – «Пшимет, або придворна хвороба», в якій автор підсумував власний багаторічний досвід лікування сифілісу (1581 р.), «Descriptio herbarum» – «Опис цілющих трав», яка містила опис лікарських рослин і способи їх застосування в медицині (1581 р.) [29]. І, безперечно, однією з найцікавіших медичних праць того часу був poradnik доктора Себастьяна Петрица «Instructia abo nauka, jak się sprawować czasu moru» – «Інструкція або наука, як діяти під час мору», в якій було зібрано відомі на той час способи протидії найзагрозливішим епідемічним хворобам, відомим під загальною назвою «пошесті» (1613 р.) [9, с. 352].

За сучасною термінологією, тогочасні доктори були терапевтами широкого профілю. Ймовірно, вони практикували окремі елементи мануальної терапії і костоправства. Вказівка на це міститься в одному з листів князя Олександра Заславського, в якому він просив доктора Домініка терміново приїхати і допомогти його синові, який через вивих стогне і не може підняти руку навіть до губи [2, с. 318–326]. Однак основною лікувальною методою, яку практикували доктори, був вплив на хворобу за допомогою медикаментів та специфічних маніпуляцій, які наразі можна віднести до фізіо-, гідротерапії та ін. Яскравий приклад застосування доктором такої методи містить документ про лікування шляхтича Семена Хребтовича Богуринського доктором Мордухаєм Влохом. Розпочавши зцілення за допомогою «трунку» (його опис і спосіб застосування було подано вище), доктор перейшов до радикальніших заходів: «казав ... у ванні потитися. Напаривши тих речей, яко любистку, качану водяного, листя вербового і полину,

а упаривши ті речі, засе тієї води вливши в діжку, кидав у неї каміння, розжигаючи у вогні. И казав, дей, мені, укрившися, у ванні сидіти над тією парою для потіння» [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв. – 56 зв.; 26, с. 139–140]. Процедура тривала більш як півтори години, причому відлік часу доктор вів за допомогою годинника. Уяву про те, як могло б виглядати таке лікування, можна скласти на підставі зображення схожої процедури, вміщеного в книзі доктора, математика та астронома Яна з Глогова – Глоговчика (Рис. 6). Чи виправданою була застосована метода, наразі сказати важко, тим більше, що з документа не зрозуміло, від чого доктор лікував Хребтовича Богуринського. В будь-якому разі лікування не було вдалим, оскільки хворому стало значно гірше: «вступив мені окрутний біль у голову, же мені очі видіння і голова вся вельми з великого болю попухли», а потім з'явилися «болячки окрутні, котрі, тільки з'явившися, засе не впливши, згибають, і короста вельми велика мені ся показала і біль нутра окрутний» [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв. – 56 зв.; 26, с. 139–140].

Невдача спіткала не лише цього доктора і не лише цього разу: внаслідок загального низького рівня наукових знань невисокою була й ефективність лікування. Так, доктори князя Василя-Костянтина Острозького (а вони, безперечно, були одними з найкращих) не могли впоратися з подагрою, від приступів якої довгі роки страждав князь. Як зауважував Василь Ульяновський, до цього спричинилися «недоліки лікування, чи взагалі відсутність засобів тогочасної медицини для цього» [28, с. 11]. Природу більшості захворювань з об'єктивних причин просто не розуміли. Абсолютно

різні за етимологією та лікуванням хвороби розглядали як одну на підставі того, що їм були властиві схожі симптоми. Наприклад, під загальною назвою «gorączka» могли розуміти грип, малярію а також деякі хвороби пошесного характеру [4, с. 23–24; 9, с. 344–345] лише тому, що в моменти загострення хворі відчували жар, біль в усьому тілі (зокрема, й у грудях), та в окремих випадках – втрачали свідомість. Відомо, що князь Олександр Заславський постійно викликав до своєї п'ятирічної дочки Зофійки докторів. Вони називали хворобу дівчинки «gorączka» та безуспішно лікували її втиранням у груди «цапової олійки» – козячого чи баранячого жиру [2, с. 318–326].

Втім ефективність лікування значно зростала, якщо пізнати природу недуги можна було не проведенням складних наукоємних дослідів, а емпіричним шляхом, тобто методичним спостереженням за багатьма випадками хвороби і поступовим викристалізовуванням найефективніших способів її лікування. Такий підхід непогано зарекомендував себе, зокрема, при лікуванні отруень (якщо, звісно, не було згаяно час і доктор вірно визначив застосовану отруту або принаймні окремі її складові). Отруєння були настільки поширеним явищем, що хвороби нерідко пояснювали дією отруту, а отруєння, навпаки, – хворобами. Сумне «лідерство» у застосуванні отруту утримувала Італія, де ця традиція сягала ще часів Давнього Риму [11]. Тож не дивно, що італійська медицина за такий довгий час накопичила чималий досвід запобігання цій небезпеці. Звісно, цим досвідом володіли досвідчені лікарі того часу.

Приклад успішного зцілення від отрути містить детективна історія про

замах на священика Григорія Болобана, брата відомого церковного діяча Гедеона Болобана. Події розгорнулися на фоні запеклої боротьби між прихильниками і противниками підписання Берестейської унії 1596 р., активним учасником якої був і Гедеон. Як отруту зловмисники обрали т. зв. «порох» – порошкоподібну речовину, яку всипали до листа. Коли Григорій «кустодію від того листу відірвав і розгорнув його ... та ... оний лист до свічки підніс і підписи рук прочитати хотів, тоді ... зараз порох якийсь з того листу злетів. Від котрого злетіння пороху млохість в тому часі несподівано ... припала». Такий спосіб отруєнь був поширений у країнах Західної Європи, зокрема в Італії. Про це Григорія Болобана задалегідь неодноразово попереджали його друзі і брат, які говорили, що «... в тамтих краях такі порохи люб чѢрѣз листя альбо яким же колвек способом людям давані бувають». На щастя, священик був обізнаний зі способами протидії отруті, оскільки «між іншими розмовами пан брат мій повідував і чим би се від такої несподіваної смерті і таких пригод людину рятувати». Тож негайно було розпочато лікування «різними и певними ліками». Але, за словами Григорія, позитивний фінал лікування забезпечило лише втручання князя Василя-Костянтина Острозького, котрий, «побачивши мене ... барзо хворого и смертельного, ліками мене рятувати рачив, від котрих ліків за милістю Божою і ласкою його княжецької милості в здоров'ю моему є порятований» [1, ф. 28, оп. 1, спр. 29, арк. 106–110 зв.]. Безперечно, князь не займався лікуванням власноруч, а доручив це своєму лікареві, який супроводжував його у подорожі.

Доктори не виконували брудної роботи, яка зазвичай діставалася балверам

і цирульникам. Вони перебували на нижчому ступені медичного співтовариства і практикували хірургію. Їхня робота вважалася «брудною», оскільки була пов'язана із безпосереднім втручанням в людське тіло і контактом з кров'ю, який ніби «забруднював» лікаря, робив його «нечистим». Такий вид діяльності вступав у конфлікт з релігійною тезою про священність людського тіла як вінця Божого творіння і, відповідно, неможливість втручання в нього. Ця теза уособлювалася у формулі «ecclesia abhorret a sanguine – церква від крові відвертається», сформульованій Турським едиктом ще 1163 р. [31]. Негласне залагодження конфлікту пояснювалося лише величезною кількістю хірургічних хворих і об'єктивною необхідністю їх лікування. Ціною компромісу було приниження соціального статусу хірургів як людей, які свідомо виконують дії, неоднозначно оцінювані церквою.

Попри наявність певного конфлікту між загальноприйнятими в суспільстві морально-релігійними настановами і практичною необхідністю, балвери й цирульники не були ізгоями. Навпаки, нерідко вони займали поважне місце в суспільстві, оскільки виконували не просто корисну, але й у прямому сенсі – життєво важливу роботу [18]. Їх послуги (як, зрештою, медичне обслуговування загалом) коштували недешево. Так, 1602 р. шляхтича Івана Скуйбиду, його дружину Федору Ласківну, дочку Наталю та служебника Петра Зайця побили слуги князя Михайла Михайловича Вишневецького. Від нападу найбільш постраждав служебник – він охромів на одну ногу і став погано володіти рукою. Тож, звернувшись по допомогу до балвера, Іван Скуйбіда заплатив йому триста

коп грошей литовських «за лікування ... так ран своїх власних, яко теж малжонки і дочки своєї, і ... службника» [1, ф. 22, оп. 1, спр. 13, арк. 169–171].

Медики усіх спеціальностей, окрім, звісно, шарлатанів, були кваліфікованими як для свого часу спеціалістами і в професійному плані взаємно доповнювали один одного. Тож в особливо тяжких випадках, коли було не до умовностей (особливо в разі підозри на пошесні хвороби, від яких у ті часи не було порятунку), до хворого без жодних докорів сумління викликали одразу декількох спеціалістів, аби збільшити шанси на успішне лікування або принаймні діагностування хвороби. Один із таких випадків стався у червні 1566 р., коли від загадкового недугу помер Балцер Незнавський із дружиною. Ярош Прушинський, який відвідував хворих, сам невдовзі зліг із характерними симптомами: «в окрутну немоц впав і ...мову замкнув». Аби допомогти йому, запросили одразу доктора і балвера, однак жоден із них, на жаль, не зміг допомогти хворому і той невдовзі помер [1, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 35 – 36 зв.; 26, с. 122–124]. Спорідненість між всіма медиками, незалежно від їхньої спеціалізації і соціального статусу, підкреслюється також тим, що інколи вони мешкали поряд. Так, відомо що в Кременці оселі аптекаря Станіслава і балвера Флярка розташовувалися поряд [1, ф. 22, оп. 1, спр. 13, арк. 249 зв.– 251].

Сучасна історіографія нерідко отожднює балверів із цирульниками, але це неправильно [3, с. 103; 8, с. 66]. Їхня професійна спеціалізація відрізнялася, а сама її наявність свідчила про ще більш вузьку градацію серед медиків третього (нижчого) ступеня. До речі, такий поділ

цілковито відповідав європейській традиції. Найбільш виразно він сформувався у Франції, де «хірургія зосередилася в руках особливого замкненого стану хірургів з цеховим поділом на нижчих і вищих, з яких перші були підпорядковані другим» [16, с. 463; 23, с. 140–141].

Фахом цирульників була т. зв. «мала хірургія», яка передусім полягала у проведенні однієї з найпопулярніших медичних процедур того часу – пусканні крові (Рис. 6 – праворуч), а також ставленні банок і лікуванні неважких поранень. Окрім того, цирульники доглядали за волоссям – підстригали його та голили бороди. Зміст діяльності цирульників якнайкраще відображає екзамен, на якому претендент доводив вправність у роботі з інструментами: «бритвою для гоління, ножицями для стрижки волосся та лезом для пускання крові з вен»; демонстрував обізнаність із такими речами, як «чорна мазь» та «порох кісток»; а також розповідав про склад і готував пластирі, які називалися «Божа ласка», «гальмеєнський» і «корозитський» [12, с. 697]. Лише успішно пройшовши випробування, майстер мав право виставити перед своєю оселею миску для збирання крові під час кровопускань, яка символізувала цирульницьке ремесло. Вигляд такої миски подано на Рис. 6 (див. праворуч).

Своєю чергою балвери спеціалізувалися на лікуванні тяжких тілесних ушкоджень, отриманих у побуті або під час численних збройних сутичок. Залежно від типу зброї і способу її застосування розрізняли такі типи ран: биті, колоті й рубані; «сині» й криваві; вогнепальні та завдані з металльної зброї – луків та арбалетів (Рис. 7). Така детальна класифікація (яка майже не відрізняється від

загальноприйнятої у сучасній травматології [21]) свідчить про високий рівень хірургічної майстерності балверів XVI–XVII ст. Наступний приклад добре ілюструє, з якими ушкодженнями у повсякденній практиці мали справу балвери та які маніпуляції вони виконували зі своїми пацієнтами. 1602 р. під час сутички шляхтичі Людвик Менкицький з Жабочина та Прокіп Модринський з Воцатина, діючи шаблями, киями та обушками, тяжко травмували Каспора Вроновського, вряника з с. Воцатин Володимирського повіту. Возний, який оглядав постраждалого, лише на голові нарахував 8 важких ран, зокрема «у голові над лівим вухом рана рубана вельми шкідлива, а друга посеред голови, а третя з тилу над шиєю, четверта над правим вухом, а над оком правим рана штихова барзо шкідлива». Балвер, який обробляв рани (і на момент огляду ще не закінчив своєї роботи), продемонстрував возному декілька десятків фрагментів розтрощених кісток, які він виїняв з ран Вроновського [1, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 475 зв.– 478 зв.].

Оскільки хвороби вражали людей незалежно від місця їхнього проживання, віку, статі та положення в суспільстві, лікарі проживали всюди по землях Волині. Але, разом з тим, на межі XVI–XVII ст. вже сформувалися своєрідні «медичні осередки», де медиків було більше. Такі осередки тяжіли до великих міст, де концентрувалася еліта та розташовувалися освітні заклади. Документи свідчать, що найбільшим центром був Львів. Саме сюди їхали заможні хворі для відновлення здоров'я. Так, Антон Павлович Визгерд Заблоцький повідомляв суду, що його пан «княжа його милість Чорторийське на Клеваню ... від милостивого

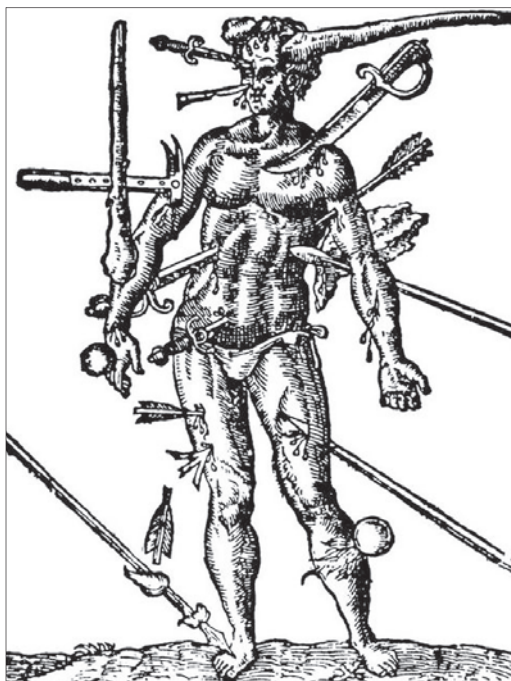


Рис. 7. Схема поранень. Зображення з книги Амбруаза Паре «Хірургія», кінець XV ст.

Бога навіжоний хворобою ... до Львова на лікарство відіхати рачив» [1, ф. 26, оп. 1, спр. 11, арк. 617–620; 26, с. 588–592]. Інший шляхтич, Олександр Лесота, через своїх підданих повідомляв урядовців, які його розшукували, що він також «є у Львові на лікарстві» [1, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 85–87; 26, с. 85–87]. Львів був найпотужнішим осередком, оскільки, по-перше, він був адміністративним центром Руського воєводства, по-друге, тут діяли принаймні два знаних навчальних заклади – Львівська братська школа та Замойська академія, в яких вивчали, зокрема, й медицину [14].

Лікувальними центрами Волинського воєводства були Луцьк, Острог, Кременець, Володимир та інші міста. Зокрема, Іван Романович Сенюта Ляховецький у своєму тестаменті писав, що коли він «у хворобу есми потрапив ...

для порятунку здоров'я свого, хочаби якого лікарства ужити... до Володимира єсми приїхав» [1, ф. 27, оп. 1, спр. 5, арк. 134 зв.–135 зв.; 26, с. 286–288]. Хоча львівські доктори були відомими, волиняни нерідко віддавали перевагу місцевим медикам. Одним із тих, хто, обираючи між Львовом і Володимиром, довірився місцевим лікарям, був уже згадуваний Семен Хребтович Богуринський, який «для порятунку здоров'я ... поїхав, дей, єсми був до Львова до докторів», але, зустрівши у дорозі доктора Якуба Влоха і піддавшись на його умовляння, залишився на лікування у Володимирі [1, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 55 зв.–56 зв.; 26, с. 139–140].

Отже, офіційна медицина загалом в Україні й зокрема на Волині у XVI ст. перебувала в стадії бурхливого розвитку. Передусім це виявилось в активному процесі професійної, соціальної й територіальної організації, який відбувався у вузькому середовищі представників медичного цеху. Відповідно до професійної спеціалізації відбулося розшарування медиків на аптекарів, котрі займалися фармацевтикою, тобто виготовляли ліки; докторів, котрі практикували терапію; а також балверів і цирульників, фахом яких була травматологія і хірургія. За соціальним статусом найвищий щабель посідали доктори. Проміжну ланку займали аптекарі. І, зрештою, на нижчому ступені соціальної ієрархії (але не за важливістю і якістю виконуваної роботи!) перебували балвери й цирульники. Відповідно до принципів територіальної організації медичної діяльності сформувалося декілька потужних лікувальних центрів. Найбільш знаним як в Україні, так і за її межами був осередок у Львові. На Волині такі центри

розташовувалися у Луцьку, Володимирі, Кременці, Острозі та інших великих містах воєводства. Втім зазначені аспекти становлять лише верхівку айсберга. Тож дослідження в галузі історії української медицини ранньомодерної доби мають бути продовжені. Їх слід спрямувати не лише на подальший розгляд уже відомих сюжетів, але й на розробку малознаних аспектів, зокрема: віднайдення та інтерпретацію тогочасних лікувальних методик; з'ясування глибшої професійної спеціалізації в середовищі медиків одного фахового спрямування (наприклад, аптекарів і цирульників); вивчення етнічного складу медиків, а також міжетнічних стосунків професійного характеру як у межах «медичного цеху», так і в рамках суспільства в цілому; всебічне вивчення принципів територіальної спеціалізації лікарської діяльності як на локальному, так і на регіональному рівнях тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДІАК України в м. Києві.
2. Archiwum państwowy w Krakowie. Archiwum Sanguszków. – Sygn. 5. – Т. 1.
3. Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. – Т. 1. – Warszawa, 1900.
4. Karpiński A. W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI – XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne. – Warszawa: Neriton, 2000.
5. Morawski K. Historia uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie. – Т. II. – Kraków, 1900.
6. Pękacka-Falkowska K. Dawne miare aptekarskie. [Електронний ресурс.] – Режим доступу: [http://mobile.wilanow-palac.pl/article/dawne\\_miary\\_aptekarskie.html](http://mobile.wilanow-palac.pl/article/dawne_miary_aptekarskie.html).
7. Przestroga rozmaitych przypadkow z nauki Gwiazd y obrotow Niebeskich. Na Rok Panski 1599 ... przez Iana Latosa. – Lwów (?),

1598 // Biblioteka Jagellonska. Oddział Starych Druków. Cim. O. 1079.

8. Верхратський С. А. Історія медицини. – К.: Здоров'я, 2011.

9. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К.: Фенікс, 2012.

10. Ворончук І. Про хвороби та лікувальні практики за ранньомодерної доби на Волині / І. Ворончук // Старий Луцьк. – Випуск Х. – Луцьк: Терези, 2014. – с. 165–177.

11. Гадаскина И., Толоконцев Н. Яды – вчера и сегодня: Очерки по истории ядов. – Ленинград: Наука, 1988.

12. Економічні привілеї міста Львова XVI–XVII ст. / Упор. М. Капраль; наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів: Львівський національний університет, 2013.

13. Енциклопедія історії України / Упор. Г. Боряк, В. Верстюк, С. Віднянський та ін.; наук. ред. В. Смолій. – Т. 6. – К.: Наукова думка, 2009.

14. Історія української культури / Упор.: В. Александрович, М. Боянівська, Н. Яковенко; наук. ред. Я. Ісаєвич. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К.: Наукова думка, 2001.

15. Ковальський Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века: Структура источниковой базы. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1982.

16. Ковнер С. История средневековой медицины. – К., 1893.

17. Кросс Я. Мартов хлеб. – Таллинн: Таллиннская книжная типография, 2009.

18. Ломоносова Т. История аптекарского дела на Украине // Аптека. – 22.01.2001. – № 274 (3).

19. Мандзюк Ф., Окуневич В. У луцькому замку. – Луцьк: Волинянин, 2008.

20. Марчукова С. М. Медицина в зеркале истории. – СПб.: Европейский дом, 2003.

21. Мисюк М. Н., Максименко В. В. Основы медицинских знаний. – Минск: МИУ, 2009.

22. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упорядник Атаманенко В.; наукова редакція Виняр Л. – Київ – Острог – Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 2004.

23. Петров Б. Д. История медицины. – М.: Государственное издательство медицинской литературы МЕДГИЗ, 1954.

24. Словник української мови / Упор. А. Бурячок, В. Білоноженко, А. Білоштан та ін.; наук. ред. І. Білодід. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1972.

25. Тесленко І. Хто є хто в імперії «Старого» князя. «Острозька шляхта» / І. Тесленко // Соціум: альманах соціальної історії. – К., 2009. – Вип. 8. – с. 119–133.

26. Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упор.: Безпалько В., Висотін М., Ворончук І., Кучерук М., Чубик Ю. – К.: Фенікс, 2014.

27. Ульяновський В. Князь у домовому інтер'єрі та службовому оточенні: резиденції й двір кн. Василя-Костянтина Острозького / В. Ульяновський // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. – Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. – К.: Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2013.

28. Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина Острозького: фізичний та духовний виміри / В. Ульяновський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2008. – Вип. 13. – с. 9–25.

29. Федоровський Г. Плеяда великих медиків. – Варшава: Наша ксенгарня, 1975.

30. Федущак А. Фармакопеї як регуляторні чинники розвитку фармації / А. Федущак // Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація. – 2011. – № 3–4. – с. 101–109.

31. Хаггард Г. От знахаря до врача. История науки врачевания. – М.: Центрполиграф, 2012.

32. Шамин А. История химии и преподавание фармации / А. Шамин // Вестник



Московского университета. – Сер. 2: Химия. – Т. 43. – № 2. – с. 101–105.

33. Якубович М., Щепанський В. Передмова до «Перестороги» Яна Лятоса 1599 року як джерело до вивчення ренесансної філософії в Острозькій академії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – 2012. – Випуск 11. – с. 330–338.

#### REFERENCES

1. *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.*
2. *Archiwum państwowy w Krakowie. Archiwum Sanguszków.* Sygn. 5. Volume 1. [in Pol.]
3. GLOGER, Z. (1900) *Encyklopedja staropolska ilustrowana.* Warszawa. Volume 1. [in Eng.]
4. KARPINIŃSKI, A. (2000) *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI – XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne.* Warszawa: Neriton. [in Pol.]
5. MORAWSKI K. (1900) *Historia uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie.* Kraków. Volume II. [in Pol.]
6. PĘKACKA-FALKOWSKA, K. *Dawne miare aptekarskie.* [Online] Available at: [http://mobile.wilanow-palac.pl/article/dawne\\_miary\\_aptekarskie.html](http://mobile.wilanow-palac.pl/article/dawne_miary_aptekarskie.html). [in Pol.]
7. *Przestroga rozmaitych przypadkow z nauki Gwiazd y obrotow Niebeskich. Na Rok Panski 1599 ... przez Iana Latosa (1598).* Lwów (?) [in Pol.]
8. VERKHRATSKYI, C. (2011) *History of Medicine.* Kyiv: Zdorovia. [in Ukr.]
9. VORONCHUK, I. (2012) *Population of Volyn in the XVI – First Half of the XVII Centuries: Family, Household, Demographic Factors.* Kyiv: Feniks. [in Ukr.]
10. VORONCHUK, I. (2014) About Diseases and Medical Practices of Early Modern Volyn. *Staryi Lutsk.* Lutsk: Terezy. Volume X. Pp. 165 – 177. [in Ukr.]
11. HADASKINA, Y. & TOLOKONTSEV, N. (1988) *Poisons Yesterday and Today: a Brief History of Poisons.* Leningrad: Nauka. [in Russ.]
12. KAPRAL, M. (comp.) (2012) *Economic Benefits of the City of Lviv in the XVI – XVII Centuries.* Lviv: Lvivskiyi natsionalnyi universytet. [in Ukr.]
13. BORIAK, H., VERSTIUK, V. et al. (comps.) (2009) *Encyclopedia of History of Ukraine.* Kyiv: Naukova dumka. Volume 6. [in Ukr.]
14. ALEKSANDROVYCH, V., BOIANIVSKA, M. & YAKOVENKO, N. (comps.) (2001) *History of Ukrainian Culture.* Kyiv: Naukova dumka. Volume 2. [in Ukr.]
15. KOVALSKYI, N. (1982) *References on the Socio-Economic History of Ukraine in the XVI – First Half of the XVII Centuries: Structure of the Source Base.* Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskiy gosudarstvennyi unyversitet. [in Russ.]
16. KOVNER, S. (1893) *History of Medieval Medicine.* Kyiv. [in Russ.]
17. KROSS, YA. (2009) *Mart's Bread.* Tallin: Tallinskaya knizhnaya tipografiya. [in Russ.]
18. LOMONOSOVA, T. (2001) History of Pharmaceutical Industry of Ukraine. *Apteka.* 22 January. No 274 (3). [in Russ.]
19. MANDZIUK, F.& OKUNEVYCH, V. (2008) *In the Lutsk Castle.* Lutsk: Volynianyn. [in Ukr.]
20. MARCHUKOVA, S. (2003) *Medicine in the Mirror of History.* Saint Petersburg: Evropeyskiy dom. [in Russ.]
21. MISYUK, M., MAKSIMENKO, V. (2009) *Basic Medical Training.* Minsk: MIU. [in Uk]
22. ATAMANENKO, V. (comp.) (2004) *Description of the Ostroh Region in the Second Half of the XVI – First Half of the XVII Centuries.* Kyiv – Ostroh – New-York: Ukrainske istorichne tovarystvo. [in Ukr.]
23. PETROV, B. (1954) *History of Medicine.* Moscow: Gosudarstvennoye izdatelstvo meditsinskoy literatury MEDGIZ. [in Russ.]
24. BURIACHOK, A., BILONOZHENKO, V., BILOSHTAN, A. et al. (comps.) (1972) *Ukrainian Dictionary.* Kyiv: Naukova dumka. [in Ukr.]
25. TESLENKO, I. (2009) Who's Who in the Empire of «Old» Prince. «Ostroh Gentry».

- Sotsium: almanakh sotsialnoi istorii*. K. No. 8. Pp. 119 – 133. [in Ukr.]
26. BEZPALKO, V., VYSOTIN, M., VORONCHUK, I., KUCHERUK, M., CHUBYK, YU. (comps.) (2014) *Everyday Life of Early Modern Ukraine. Source Book*. Kyiv: Feniks. Vol. 1. Volyn of the XVI century. [in Ukr.]
27. ULIANOVSKYI, V. (2013) The Prince at Home and at Service: The Residences and the Court of Prince Konstantyn-Vasyl Ostrozkyi. In: *Everyday Life of Early Modern Ukraine. Volume II. The World of Objects and Everyday Ideas*. Kyiv: Institute of Ukrainian History National Academy of Sciences of Ukraine. 358 p. [in Ukr.]
28. ULIANOVSKYI, V. (2008) The Death of Prince Kostiantyn-Vasyl Ostrozkyi: Physical and Spiritual Dimensions. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Istorychni nauky»*. No. 13. Pp. 9–25. [in Ukr.]
29. FEDOROVSKIY, G. (1975) *A Galaxy of Great Physicians*. Warsaw. [in Russ.]
30. FEDUSHCHAK, A. (2011) Pharmacopoeia Factors as Regulators of Pharmacy. *Klinichna farmatsiia, farmakoterapiia ta medychna standartyzatsiia*. No 3–4. Pp. 101–109. [in Ukr.]
31. HAGGARD, H. (2012) *From Medicine men to a Doctor. History of Medicine*. Moscow: Tsentrpolihraf. [in Russ.]
32. SHAMIN, A. (2002) History of Chemistry and Pharmacy Teaching. In: *Vestnik moskovskogo universiteta. Series. 2. Chemistry*. Volume 43. No 2. Pp. 101–105. [in Russ.]
33. YAKUBOVYCH, M. & SHCHEPAN-SKYI, V. Foreword to Jan Latosz's «Prognosticon» (1599) as a Source for Study of Renaissance Philosophy in Ostroh Academy. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Filosofiiia»*. No 11. Pp. 330 – 338. [in Ukr.]

**M. Vysotin**

**Professional Specialization of the XVI Century Volynian Medical Men**

**Abstract**

*The article considers state of medicine of early modern Ukraine in general, and, in particular, in Volyn. Although being of current interest, the problem has been scantily researched until now. The source base of the article includes primarily a previously unknown records discovered during preparation the source book «Everyday Life of Early Modern Ukraine. Volume. 1. The XVI century Volyn». The records show that medical practice has active development in the 16th century Volyn. It was manifested in professional, social and partly territorial stratification of medical environment.*

*We may define the following categories of medical specialists: pharmacists, doctors, balvers and barbers. The pharmacists specialized in preparation of drugs. The doctors provided medical treatment, namely used medication-assisted treatment (self-done syrups, tablets) and made specific manipulations with the patient (a sort of modern physiotherapy, hydrotherapy, etc.). The balvers and barbers practiced surgical manipulations and operations. They had direct contact with human body and blood: sewed up wounds, got broken bones out of injured parts of body, set bones, treated bruises etc.*

*Social stratification among medical men led to their division into «higher» and «lower» ranks; the doctors considered to be of higher rank. The pharmacists were in the middle of the social medical hierarchy; the balvers and barbers took the lowest level in it. Finally, according to the territorial specialization, there were founded several medical centers in Ukraine. The largest was in Lviv. In Volyn such centers were in Lutsk, Volodymyr, Kremenets, Ostroh and other cities of the province.*